

КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРИВАЦІЇ В ОМОГРУПІ (на матеріалі латинських омонімів-дієслів)

К.В. Третьякова

доцент, кандидат філологічних наук,

Рівненський державний гуманітарний університет

Пророкувати когнітивізму панівне становище в лінгвістиці ХХІ ст. ймовірно не взявся б жоден з його “творців”, тоді як в наш час вже беззастережно визнається виділений в окремий розділ “когнітивний словотвір” (або “когнітивна дериватологія”). (див. [2, с. 45]. Механізм появи нових слів (дериватів) тісно пов’язаний із використанням мови як фактору та засобу відображення світу шляхом його концептуалізації та категоризації у відповідь на когнітивний запит соціуму. Поява дериватів зумовлена закріпленням досвіду людства, “що призводить до відображення когнітивних підсумків осмислення світу в одиницях дериватології” [1, с. 2].

Праці з цього питання, вражаючи своєю багатоаспектністю, нараховуються десятками (див. огляд [1, с. 1, 3]. Спроба проникнути в когнітивні відношення омогруп та дослідити механізми деривації їхніх членів робиться вперше, чим визначено вибір теми дослідження та її **актуальність**. **Об’єктом** дослідження виступають дієслівні омолексеми латинської мови, **предметом** аналізу є когнітивний аспект механізмів деривації омонімів в межах однієї омогрупи. Матеріалом розвідки слугують гетерогенні префіксальні омоніми-дієслова із високим деривативним потенціалом (за даними словників та літературних джерел). Авторка ставить за мету на основі загальноновизнаних концепцій та положень когнітивної лінгвістики та когнітивної дериватології, зокрема, параметризувати гетерогенні неповні омоніми-дієслова, шляхом аналізу та опису когнітивних механізмів їхньої формантної системи. **Методи та прийоми** дослідження зумовлені специфікою об’єкту, мовного матеріалу та співвідносні з метою. В роботі застосовано низку традиційних лінгвістичних

методів: описово-синхронний; метод суцільної вибірки лексем; метод компонентного аналізу у поєднанні з дериваційним; метод когнітивного аналізу тощо.

Визначення лексичного омоніма, як слова, “для якого на певному історичному зрізі мови є інше слово або слова у мові, тотожні фонетично/графічно і граматично, які належать до однієї частини мови, граматичні категорії яких цілковито або частково збігаються, але протистоять семантично” [3, с. 8], провокує прискіпливе ставлення до ідентичності їхньої дериваційної будови. Серед одиниць дериватології за базову береться **дериваційна категорія**, складовим елементом якої, на думку Т.Г. Борисової, може виступати словотвірна категорія [1, с. 8]. Сучасна лінгвістика під дериваційною категорією “розуміє сукупність дериваційних типів похідних із спільним дериваційним значенням”. [1, с. 12].

Когнітивним словотвірним механізмом деривації префіксальних омолексем є синтез двох факторів номінації – поняттєвого й індивідуального, особистісного. Такі номінації містять об’єм історичної, соціокультурної інформації, будучи наділені особливою культурною конотацією та дериваційним потенціалом, реалізують принципи традиції, спадковості та розвитку у процесах категоризації та вербалізації оточуючого світу

Вивчення семантичних і структурних особливостей словотвірних латинських омонімів дозволило встановити, що, окрім походження, вони відрізняються “характером твірної основи, морфологічною будовою та внутрішньою структурою”. [3, с. 10] Наявність даних ознак уможливила типологізацію похідних омонімів за трьома класифікаційними групами. [3, с. 10] В рамках заявленої теми виділяємо групу I, лексеми якою “успадкували” омонімічність: твірні слова складала омонімічну пару, цілком природно, що й деривати є омонімічними. Наприклад, омопара *sero¹, sevi, satum, ere* ‘сіяти’ – *sero², (serui), sertum, ere* ‘з’єднувати’. Семи ‘сіяти’ та ‘з’єднувати’ є мовними маркерами, що репрезентують відповідні когнітивні компоненти – результати когніції. Зафіксовані 8 пар омонімів-дериватів як найкраще підтверджують

справедливість даного судження: *as-sero*¹ ‘саджати (біля чогось)’ – *as-sero*² юр. ‘оголошувати, визнавати’; *con-sero*¹ ‘обсіювати, засівати’ – *con-sero*² ‘з’єднувати, сплітати’; *de-sero*¹ ‘сіяти, кидати всередину’ – *de-sero*² ‘залишати, кидати’; *dis-sero*¹ ‘сіяти, розсіювати’ – *dis-sero*² ‘розбирати, обговорювати’; *inter-sero*¹ ‘сіяти, саджати (між)’ – *inter-sero*² ‘вставляти’; *ob-sero*¹ ‘засівати’ – *ob-sero*² ‘зачиняти на засув’; *per-sero*¹ ‘сіяти’ – *per-sero*² ‘втикати’; *pro-sero*¹ ‘сіяти, в результаті посіву випродуковувати’ – *pro-sero*² ‘висувати’; *sub-sero*¹ ‘саджати, сіяти (замість чогось)’ – *sub-sero*² ‘підводити’.

Префіксальні деривати дієслова *sero*¹ ‘сіяти’ зберігають свою внутрішню семантику, тоді як похідні дієслова *sero*² (‘з’єднувати’) майже повністю її втрачають.

Таким чином, саме втрата внутрішньої семантики твірної основи є показником креативних властивостей деривативних одиниць, що відбивають тенденції їхнього розвитку та актуалізації. Саме такий словотвірний ланцюжок об’єктивно засвідчує продуктивність твірної основи, збалансованість внутрішніх та/або зовнішніх структурних зв’язків та відношень між ними. (Подібне спостерігаємо у парі *cido*¹, *cidi*, —, *ere* ‘падати’ – *cido*², *cidi*, *cisum*, *ere* ‘рубати, відсікати’ та інших). Переконаємося, що поява подібних омонімічних дериваційних ланцюжків має наслідувальний характер, оmodеривати утворені за аналогією, процес їхнього творення, не усвідомлюваний мовцями, був процесом “ускладнення” добре відомих, часто вживаних слів.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1) деривати-омоніми є результатом узагальнення лінгвоісторичного досвіду в процесі номінації та пізнання світу, що реалізуються у властивостях певного деривата за допомогою когнітивно-вербальних механізмів відтворювати за відомими моделями семантику твірних лексем; 2) гетерогенні омоніми із гомогенними конститuentами характеризуються особливою кореляцією семантичного, дериваційного, функціонального та когнітивного аспектів;

3) когнітивні ознаки відіграють важливу роль в організації семантичного простору мови і можуть бути виявлені при розгляді значень омолексем - дериватів.

Зауважимо, що акт деривації має місце не лише тоді, коли вторинна одиниця номінації “відрізняється” від мотивуючого слова своєю семантикою, а за умови закріплення окремих компонентів значення в свідомості мовців, із подальшою фіксацією його в активному словнику.

Привернення уваги до такої проблеми омонімічних одиниць мови видається плідним на цікаві відкриття; перспективи подальших досліджень цієї проблематики вбачаємо у більш детальному вивченні когнітивних та соціокультурних обставин творення омолексем різних частин мови через призму когнітивної деривації на ґрунті як класичних, так і сучасних мов.

Література:

1. Борисова Т.Г. Когнитивные механизмы деривации : деривационная категория вещественности в современном русском языке [Текст] : автореф. дис. ... док. філол. наук : 10.02.01 / Борисова Татьяна Григорьевна; Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2008. – 20 с.
2. Кубрякова Е.С. Когнитивные аспекты деривации // Фатическое поле языка : Памяти проф. Н.Н. Мурзина : Межвузовский сб. научных трудов / Е.С. Кубрякова. – Пермь, 1998. – С.45-51.
3. Третьякова К. В. Етимологія та семантика латинських омонімічних іменників [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.14 / Третьякова Катерина Володимирівна ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2010. – 20 с.